

Tadeusz J. Zieliński

Rec.: Małgorzata Bednarek, *Sytuacja prawna cmentarzy żydowskich w Polsce 1944–2019*, Wydawnictwo Austeria, Kraków–Budapeszt 2020, ss. 600.

Szeroko pojęte prawo pogrzebowe obejmuje materie będące zarazem przedmiotem prawa wyznaniowego. Wiele czynności związanych z pochówkiem zwłok, szczątków i prochów ludzkich, a także – między innymi – wiele praw dotyczących ochrony miejsc pochówku ma związek z realizacją wolności sumienia i wyznania. Decyzje o kremacji, wyborze miejsca pochówku (cmentarz wyznaniowy, niewyznaniowy, rozsypanie prochów, przechowywanie urny w miejscu zamieszkania bliskich zmarłego itd.), o kształcie ceremonii pogrzebowej, o wyglądzie grobu to przykłady kwestii, w ramach których wyrażają się swobody światopoglądowe będące przedmiotem zainteresowania prawa wyznaniowego. Z tych chociażby względów specjaliści prawa wolności sumienia i religii powinni uwzględniać w swoich badaniach i wypowiedziach fachowych problematykę prawa pogrzebowego, nazywanego coraz częściej w Polsce – w ślad za nomenklaturą anglosaską – prawem funeralnym. Należy zauważyć, że doktryna prawa w tym zakresie jest dość skromna, co może wynikać z faktu, iż prawodawca od wielu lat zaniedbuje ten obszar regulacji. Kluczowym aktem prawnym prawa pogrzebowego pozostaje archaiczna ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1947 z późn. zm.), wzorowana zresztą na swojej przedwojennej poprzedniczce, mimo iż praktyka pogrzebowa w ostatnich latach ulega zasadniczym zmianom. Powoduje je w szczególności rozpowszechnienie zwyczaju kremacji, deficyt terenów pod cmentarze, postulaty ekologiczne w kontekście uciążliwych dla otoczenia tradycyjnych form pochówków. Nie wszystkie nowe tendencje spotykają się z aprobatą ze strony związków wyznaniowych. Od kilku lat trwają prace administracji rządowej nad gruntowną nowelizacją ustawy z 1959 r. Inicjatywa Społeczna (Nie)zapomniane Cmentarze opracowała i opublikowała projekty w sposób całościowy na nowo traktujące omawianą problematykę: projekt ustawy – Prawo pogrzebowe i projekt ustawy o Panteonie Rzeczypospolitej.

Ważnym wydarzeniem na gruncie dokonań naukowych dotyczących prawa funeralnego a powiązanych z tematyką prawnowyznaniową jest wydana w 2020 r.

publikacja Małgorzaty Bednarek pt. *Sytuacja prawna cmentarzy żydowskich w Polsce 1944–2019*. Autorka, doktor habilitowana nauk prawnych, badaczka związana z Instytutem Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk i radca prawny, specjalizuje się głównie w problematyce cywilistycznej, zwłaszcza w zagadnieniach prawnych nieruchomości. W toku współpracy z Komisją Rabiniczną ds. Cmentarzy, działającą w ramach Związku Gmin Wyznaniowych Żydowskich, wniknęła w kwestie nekropolii żydowskich w Polsce. W tym kontekście przygotowała recenzowaną monografię, która obok wielu innych walorów stanowi także znaczący wkład w doktrynę prawa wyznaniowego.

Monografia jest bardzo obszernym, dobrze przemyślanym, kompetentnym, starannie przygotowanym studium naukowym. Autorka zdecydowała się na szerokie ujęcie tytułowej problematyki oraz obudowanie trzonu wywodu rozważaniami dotyczącymi kontekstu analizowanych ośrodkowych zagadnień. Polega to na tym, że wywód dyskutujący status prawny cmentarzy żydowskich w Polsce w powojennym 75-leciu poprzedzony został istotnymi dla zasadniczych wątków rozważaniami wstępowymi. Mają one charakter pogłębiony, solidnie opracowany w aspekcie historycznym i prawnym. Ponadto, w książce zawarto szeroki wybór dokumentów i aktów prawnych, których znajomość jest niezbędna dla gruntownego zapoznania się z podjętą problematyką.

Struktura książki przedstawia się następująco. Po obszernym, zawierającym wszystkie niezbędne w pracy naukowej elementy wstępie (s. 17–33) znajduje się rozdział 1 dotyczący statusu Żydów w Polsce od zarania aż po schyłek Polski Ludowej (s. 35–96). Rozdział 2 rekonstruuje położenie prawne gmin wyznaniowych żydowskich w III Rzeczypospolitej (s. 97–149). Rozdział 3 ukazuje pojęcie cmentarzy w kulturze powszechnej i w tradycji żydowskiej (s. 153–182). Można przyjąć, że ośrodkowa część monografii rozpoczyna się wraz z rozdziałem 4 pt. „Powojenny los cmentarzy żydowskich – wyjaśnienie istoty »kwestii« cmentarzy żydowskich” (s. 183–202). W rozdziale 5 znalazły się ustalenia oparte na analizie przeobrażeń własnościowych dokonywanych przez prawo PRL w zakresach doniosłych dla nekropolii żydowskich oraz rozstrzygnięć ustawowych oraz praktyki administracyjnej w tej mierze zachodzących przez dwadzieścia lat po przełomie ustrojowym z 1989 r., z uwzględnieniem zagadnienia przywracania własności nieruchomości cmentarnych na rzecz gmin wyznaniowych żydowskich (s. 203–312). Wreszcie rozdział 6 ukazuje obecny status cmentarzy żydowskich na tle ogólnego prawa pogrzebowego (s. 313–375). Całość wywodu zakończono dość niekonwencjonalnie, gdyż w rozdziale 7 pt. „Praktyka stosowania prawa cmentarnego w okresie PRL i współcześnie oraz jej konsekwencje – jako podsumowanie”, znalazły się wnioski konkludujące monografię (s. 379–386) oraz opis losów cmentarzy żydowskich w Polsce w aspekcie prawnym (s. 387–400) na przykładach czterech nekropolii: w Płońsku, Pińczowie („stary” cmentarz),

Siemiatyczach i w Biłgoraju („nowy” cmentarz). Przyjęte rozwiązanie dotyczące finalnej partii wywodu ma ten walor, że z jednej strony pozwala sumarycznie zapoznać się z najważniejszymi ustaleniami poczynionymi w monografii, z drugiej strony zaś prześledzić na konkretnych przypadkach tragiczne a zarazem niejednokrotnie kuriozalne zdarzenia, w tym i rozstrzygnięcia administracyjno-prawne, dotyczące cmentarzy żydowskich. W końcowej, obszernej, bo liczącej prawie 200 stron części książki znalazły się wykazy: aktów prawnych, orzeczeń sądowych i literatury, a także „Dodatki”: z jednej strony akty prawne (np. *Statut kaliski* z 1264 r., wyciąg z tzw. wersalskiego traktatu mniejszościowego z 1919 r., Okólnik nr 3 Departamentu Wyznań Ministerstwa Administracji Publicznej z 6 lutego 1945 r. o tymczasowym uregulowaniu spraw wyznaniowych ludności żydowskiej), z drugiej zaś *Wytyczne Komisji Rabinicznej ds. Cmentarzy dotyczące ochrony cmentarzy żydowskich w Polsce*.

Treść i jakość wywodu sprawia, że monografia tworzy autorytatywne kompendium wiedzy o niezwykle ważnym zjawisku kulturowym i prawnym, którym są w Polsce cmentarze żydowskie. Ponad 1000 nekropolii związanych z judaizmem jest bowiem nie tylko świadectwem wielowiekowej obecności Żydów na ziemiach polskich, niemal do szczytu zniszczonej przez masowe morderstwo zorganizowane przez niemieckich nazistów, ale w przeważającej części stanowią one problem o charakterze prawnym. Przytłaczająca większość tych cmentarzy została zniszczona przez okupanta, przez władze Polski Ludowej oraz niestety także przez zwyczajnych obywateli. Mimo rozwijającego się w ostatnich latach ruchu społecznego pracującego na rzecz ochrony tych miejsc, wiele z nich jest zajęta na cele sprzeczne z ich przeznaczeniem lub pozostawiona bez opieki (kilka tysięcy wyznawców judaizmu nie jest w stanie zająć się nekropoliami służącymi przez wojną kilku milionom wiernych). Książka prof. Małgorzaty Bednarek jest znakomitą, miarodajną przewodnikiem po zawiłanej i tragicznej zarazem historii żydowskich miejsc pochówku, a jednocześnie zapisem rekonstrukcji zmieniającego się stanu prawnego dotyczącego tych nekropolii. Lektura recenzowanej książki będzie niewątpliwie przydatna do analizy problematyki prawnej cmentarzy innych wyznań, głównie mniejszościowych, chociaż oczywiście przypadek żydowski jest szczególnie ze względu na krzywdy i straty wywołane w szczególności przez Holokaust.

Erudycyjna, rzetelna, wszechstronna, wykorzystująca także w adekwatnym stopniu dorobek prawa wyznaniowego, praca Małgorzaty Bednarek poza prawnikami powinna wzbudzić zainteresowanie historyków, politologów, kulturoznawców i religioznawców. Można ją zarazem uznać za jedną z najważniejszych książek o problematyce żydowskiej wydanych w Polsce po 1989 r.